

**L'educació i la formació de persones adultes:
perspectives de present i futur**

editorial

carpeta

Estratègies participatives per a la formació d'una ciutadania crítica

Auxiliadora Sales Ciges • 5

Al vent, la cara al vent

Eduardo Carbonero • 11

Desconstruint les pràctiques educatives en la formació de persones adultes: narrativa, investigació i aprenentatge

Analia E. Leite Méndez • 23

El moviment de l'aprenentatge i l'aprenentatge de moure's

Anna Gómez i Mundó • 30

contínua

Educació comunitària-popular i pedagogia del comú: itineraris, tensions i empremtes freirianes

Jorge Osorio Vargas • 37

persones, territoris i experiències

Activa la llengua. Treball sobre les actituds lingüístiques dels adults

Margalida Barceló i Maria Josep Carrasco • 57

Formació pública d'adults SERVEF: una simbiosi necessària

L. Milagros de Lucas Sanz • 67

Espanyol com a segona llengua per a persones nouvingudes i integració sociolaboral. Programa d'aprenentatge de la Llengua i Cultura del País d'Acollida

Fundació Elche Acoge: Trinidad Urbán i Angeles Rodes Lafuente • 72

El reconeixement d'aprenentatges adquirits en l'experiència en la política d'educació dels adults a Portugal

Carmen Cavaco • 75

investigació

El treball en les economies diverses com a aprenentatge que crea valor

Antonia de Vita • 81

arxiu

dialògica

Històries de literacitat. La lectura i l'escriptura en la vida de persones adultes amb poca escolaritat

Maria de Lourdes Dionísio • 99

fotografia

Escola d'estiu de formació de persones adultes, en moviment (2009) • 109

llibres

Neoliberalismo educativo

Enrique J. Díez Gutiérrez • 111

Sumari

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

Estratègies participatives per a la formació d'una ciutadania crítica

Auxiliadora Sales Ciges, Universitat Jaume I

Formar part del canvi com a ciutadania crítica

Si entenem l'educació des de principis d'interculturalitat i inclusió, la concebem vinculada al seu territori com agent de canvi, com agència comunitària de lluita contra la desigualtat i d'apoderament personal i vinculació social. Inclusió, interculturalitat, democratització i territorialització constitueixen els eixos sobre els quals s'estructura aquest model educatiu i des d'on es detecten les necessitats que atendre en un món plural i complex (Sales, Traver y García, 2011).

Un dels factors clau per a fer una detecció de necessitats que siga inclusiva i intercultural és la participació ciutadana (Essomba, 2006; Stainback y Stainback, 2011).

Es tracta d'una apel·lació a la integració activa, a la reflexió i la participació des d'un lideratge inclusiu. A més, haureu de formar ciutadans i ciutadanes crítics amb la funció globalitzadora més universal d'un projecte pedagògic que participe del diàleg democràtic, la participació igualitària i el compromís amb la transformació social (Elliott, 2011).

Per formar part de la participació i la transformació social, posen en acció els pressupostos d'una investigació-acció participativa, implicada en el mestisatge de sabers científics i ciutadans que comparteixen la construcció d'una ra-

cionalitat teòrica-pràctica per a la millora educativa. La utilització de les tècniques de diagnòstic social participatiu (DSP) en els contextos educatius i formatius per a joves i adults, permeten avançar en aquest propòsit (Aguirre, Sales i Escobedo, 2014). En el nostre cas, utilitzen el DSP com a eina de transformació (Villasante, 1998) i també com a instrument de «conscientització», que possibilita l'apoderament del ciutadà i el canvi social. L'objectiu principal del DSP és facilitar espais de reflexió col·lectius per a iniciar processos de creixement de participació en accions comunitàries que inclouen detecció de problemes i planificació de solucions. Aquestes dinàmiques permeten que els participants puguin provar la seva pròpia capacitat de producció i execució, els criteris d'acció i que puguin generar un procés organitzatiu col·laboratiu permanent en el temps. D'aquesta manera, es fa necessari mantenir el diàleg i la discussió des de la comunicació horitzontal i el potencial crític i creatiu dels participants.

Aprentatge situat i participació

La idea de generar propostes d'acció i transformació des de la participació ciutadana implica un plantejament del concepte d'aprenentatge que relaciona context, cultura i acció.

Al nostre món contemporani, caracteritzat per l'excés d'informació, de signes, d'hibridacions culturals i de tots els habitants del planeta, ens plantegem l'educació intercultural inclusiva des de una perspectiva pedagògica no prescriptiva, que busca estratègies educatives a partir de la construcció dels sabers compartits i que entén l'educació com una continua reinvençió de la realitat i la cultura (Sagástegui, 2004). Aprendre implica participar de manera activa en les pràctiques de les comunitats socials, així com construir identitats en relació amb aquestes comunitats, doncs participar en una pràctica no només dóna forma al que fem sinó també conforma qui som i com interpretem el que fem. El coneixement és una qüestió de competència en relació amb certes empreses valorades socialment; i conèixer és qüestió de participar en la consecució d'aquestes empreses comproment-se d'una manera activa en el món.

Partim del concepte d'aprenentatge situat com a forma de crear significat des de les activitats quotidianes de la vida diària. De igual manera entenen la cultura com a entramat de relacions entre el coneixement i l'entorn on es produeix. Per això, la convivència intercultural produeix situacions autèntiques d'aprenentatge i l'educació consisteix en mirades articulades culturals per a convertir la incertesa en l'ocasió d'aprenentatge.

Així, els processos participatius desenvolupats des d'un enfocament democràtic, intercultural i inclusiu assenyalen la cultura col·laborativa, el lideratge inclusiu, la transformació social i les pràctiques democràtiques com a elements clau que augmenten l'autonomia de la comunitat educativa per gestionar el canvi cap a la idea de una escola inclusiva. Les persones i els col·lectius implicats milloren les seues habili-

tats per a prendre decisions, convertint-se en els protagonistes dels processos de canvi (Paquet, 2011).

Dinamitzant la formació com a procés participatiu

Des de la idea de canvi educatiu, els processos participatius com el DSP enforteixen qualsevol organització a través del reconeixement i presa de decisions dels seus membres, l'anàlisi dels seus problemes i la recerca col·laborativa de possibles solucions, com accions de millora (Kemmis i McTaggart, 2013). L'esquema bàsic d'un procés de millora o d'investigació en l'acció aplicat a la formació dels joves i adults com ciutadania crítica es pot desenvolupar a partir d'estratègies col·laboratives i participatives que permeten (Martínez, 1995):

1. Compartir un imaginari comú i detectar necessitats de canvi (el que ens porta a reflexionar sobre la importància i necessitat del sentit de pertinença i la construcció de comunitat).
2. Planificar propostes d'acció en les quals es deleguen responsabilitats, es distribueix el poder de manera més horitzontal i es tracta de generar una idea de lideratge compartit o distribuït.
3. Acompanyar en l'acció, posant l'accent en la cultura col·laborativa i les pràctiques democràtiques. Ningú s'apropia del projecte, tots tenen el seu espai d'acció i reflexió, es democratitzen les decisions i es generen solucions que tenen com a horitzó el bé comú, l'objectiu compartit.
4. Avaluar els bucles de millora amb processos de valoració participativa i sobretot amb la idea bàsica d'aplicar el coneixement generat en el propi context i, per tant, mobilitzar el coneixement, que és apoderador i transformador.

Si fem un recorregut per les fases del Diagnòstic Social Participatiu, processos que hem acompanyat el grup MEICRI de la Universitat Jaume I, vam començar acompanyant-nos al context de la pròpia comunitat des d'estratègies de deriva, evitant en el possible les idees pre-concebudes, els prejudicis o els tòpics existents sobre aquesta comunitat. Cal una actitud d'estranyament, de repensar el territori, de reconfigurar des de noves mirades o visibilitzant espais oblidats i ocults. La deriva pel territori ens proporciona imatges subjectives, connexions inesperades, rutes a explorar, relacions psico-geogràfiques com a oportunitats per a reconèixer espais educatius en el context social. Reconèixer el territori i els seus recursos ens permet detectar les necessitats actuals des d'una cultura de canvi sostenible. Significa entendre d'on venim, quina és la nostra història compartida i com gestionar els recursos per iniciar canvis cap al futur sense cremar les energies des-controladament.

En aquest sentit, l'estratègia de la línia del temps ens permet conèixer la nostra trajectòria junts, crear un relat cronològic i simbòlic de la pròpia institució o de la co-

munitat educativa, que posi en evidència la cultura compartida, els senyals d'identitat. Elaborar aquestes línies del temps entre molts, ens ofereix diferents perspectives de quines fites històriques viu cada col·lectiu o persona com a determinants per al canvi.

Així quan arribem a la planificació de l'acció, anem creant xarxes de suport natural, connexions de sabers locals amb els objectius educatius, és a dir, punts de suport sobre els quals construir una proposta. Per afavorir aquestes relacions i xarxes de suport locals, el **mapeig social** ens ajuda a explorar de nou el territori a la recerca de possibilitats, d'oportunitats d'aprenentatge, de llocs i col·lectius amb els quals col·laborar, amb els quals generar projectes, experiències, programes comunitaris. El mapeig permet recuperar el vincle entre les necessitats socials i les respostes educatives, a partir de l'opinió i aportació tant de la comunitat educativa com del veïnat, de la ciutadania en el context més proper, inclosa l'Administració local.

Quan els centres de formació comencen processos de canvi, processos d'investigació-acció participativa, es comencen a escoltar veus que no sempre s'han escoltat de manera autèntica. Els centres que prenen consciència de la seva tasca en la formació d'una ciutadania crítica han anat incrementant la discreta participació dels joves i adults en formació fins a convertir-la en una peça clau del procés de canvi. Així i tot la veu dels joves segueix sent una de les més vulnerables i que cal articular de manera més sensible. Per a això, utilitzem en molts casos la **fotoveu**, la foto-elicítació, la que ens permet treballar de manera creativa i projectiva les imatges creades pels joves, per donar-los veu d'altres maneres, més accessibles, més democràtiques, amb llenguatges més propers als seus pròpies experiències quotidianes. Aquest tipus de dinàmiques els col·loca en plànol d'igualtat com a co-investigadors, que prenen decisions també en el moment de l'acció. Participar i actuar, suposen ocupar l'esfera pública, estar interessat en els assumptes col·lectius.

I és així com l'espai públic s'ocupa, s'intervé, es converteix en espai educatiu. Es fa visible una problemàtica, una reivindicació, un col·lectiu exclòs, amb dinàmiques com el **wallpeople**, un format mural que ofereix als carrers un espai de debat, de llibertat d'expressió i d'activisme social. Ens entronca amb l'artístic, que com a acció transgressora, transforma la nostra mirada, per transformar el nostre context i les nostres creences sobre el que podem arribar a fer. Treballar des de l'art ens permet en molts casos buscar les respostes en lògiques extra-institucionals, extra-curriculars, que desafien les nostres idees prèvies i expectatives. El realment interessant de totes aquestes propostes participatives per a la detecció de necessitats i la posada en acció és la possibilitat de mobilització del coneixement per a la seua aplicació pràctica al context que es vol transformar. Apropiar-se dels sabers, aprendre a comunicar i co-produir coneixement contribueix a la transformació i equitat social (Susinos, 2013).

Així doncs, per desenvolupar pràctiques democràtiques, la participació de la comunitat educativa ha d'anar més enllà del pur formalisme i no ha d'excloure ningú de la creació i recreació de la cultura i del currículum que la concreta (Oliver, 1998). En definitiva, es tracta d'un procés d'indagació col·laborativa que permet modificar la realitat social mitjançant accions socioeducatives globalitzades que emfatitzen el protagonisme dels agents socials de l'entorn amb la dinamització i compromís de la comunitat.

El pas d'una cultura individualista a una cultura col·laborativa té tres elements clau (Traver, Sales i Moliner, 2010):

- a) Assumir el projecte com a propi de tota la comunitat educativa. Viure-ho de forma parcel·lada o identificar-ho més amb un col·lectiu que amb uns altres és una gran dificultat per al diàleg igualitari i la recerca d'enteniment i consens des de la força dels arguments i no del poder.
- b) Pluralitat de veus: respecte, tolerància i empatia. El professorat ha d'aprendre a prendre decisions escoltant totes les veus. Tots els col·lectius i persones són importants si s'integren les seues propostes en un objectiu compartit.
- c) Transparència informativa i avanç des del dissens: la implicació de tota la comunitat educativa requereix estar informats, comprendre la realitat en la seua complexitat per a poder prendre decisions que no sempre són fàcils de consensuar.

La confiança i la co-responsabilitat són fonamentals. Per açò, en la construcció de la ciutadania crítica a través del desenvolupament d'una cultura col·laborativa, s'emfatitza la importància d'aprendre estratègies i tenir recursos per a facilitar l'autoavaluació cooperativa i la presa de decisions democràtica, dos elements clau per a la reflexió crítica i el qüestionament col·lectiu de les pràctiques d'exclusió i racisme (Benjamin, 2002).

Referències bibliogràfiques

- AGUIRRE, A., SALES, A. i ESCOBEDO, P. (2014). Construyendo la escuela intercultural inclusiva desde el Diagnóstico Social Participativo. *XI Congreso Internacional, XXXI Jornadas 49 de Universidades y Educación Inclusiva: "La escuela excluida"*, Castellón, Universitat Jaume I.
- BENJAMÍN, S. (2002). *The micropolitics of inclusive education*. Buckingham: Open University Press.
- ELLIOTT, J. (2011). Congreso Internacional de Mejora Educativa y Ciudadanía Crítica. *Quaderns Digitals.net*, 69, disponible en http://www.quadernsdigitals.net/index.php?actionMenu=hemeroteca.VisualizaNumeroRevistaIU.visualiza&numeroRevista_id=824&PHPSESSID=7a9abf552f7f16fc53fe317260%20e6d65

- ESSOMBA, M.A. (2006). *Liderar escuelas interculturales e inclusivas. Equipos directivos y profesorado ante la diversidad cultural y la inmigración*. Barcelona; Graó.
- KEMMIS, S i MCTAGGART, R. (2013). La investigación-acción participativa. La acción comunitaria y la esfera pública. 361-439. En Norman Denzin y Yvonna Lincoln (coord.) *Manual de Investigación Cualitativa*. Vol III Las estrategias de investigación cualitativa. Barcelona: Gedisa.
- MARTÍNEZ, A. (1995). *El diagnóstico participativo: una herramienta de trabajo para las comunidades*. Costa Rica: Catie.
- MOLINER, O.; SALES, A. y TRAVER, J.A. (2007). Procesos de indagación colaborativa: investigación-acción y apoyo entre colegas para una educación intercultural inclusiva. *Congreso Internacional de Orientación Educativa y Profesional. Nuevos enfoques educativos y su repercusión en la orientación escolar*, pp. 1-13. Fundació Universitat-Empresa. Universitat Jaume I Castellón, España.
- OLIVER, M. (1998). Una sociología de la discapacidad o una sociología discapacitada, en BARTON, L. *Discapacidad y sociedad*. Madrid: Morata, 34-58.
- PAQUET, G. (2011). *Gouvernance collaborative: un antimanuel*. Montréal: Liber.
- SAGÁSTEGUI, D. (2004). Una apuesta por la cultura: el aprendizaje situado. *Sinéctica*, 24, 30-39
- SALES, A., TRAVER, J. i GARCÍA, R. (2011) Action research as a school-based strategy in intercultural professional development for teachers. *Teaching and Teacher Education*, 27, 911-919.
- SUSINOS, T. (2013). Desde el mismo lugar no vemos lo mismo. Investigar la participación de los estudiantes como un proceso multivocal. *Revista de Investigación en Educación*, 11 (3), 120-132.
- TRAVER, J. A., SALES, A., MOLINER, O. (2010). Ampliando el territorio: algunas claves sobre la participación de la comunidad educativa. *REICE (Revista Iberoamericana sobre calidad, eficiencia y cambio en educación)* 8, (3), 96-119.
- VILLASANTE, T. R. (1998). *Cuatro redes para mejor vivir*, vols. I y II. Buenos Aires: Lumen.